

СПЕЦИФІКА Й ПАРАДОКСИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ

На матеріалі часописів «Сучасність», «Критика», «І», «Дух і Літера» аналізуються особливості функціонування, проблеми і перспективи сучасної української інтелектуальної періодики.

Ключові слова: періодична преса, інтелектуал, дискусія, публіцистика.

Доволі активний і динамічний розвиток вітчизняної журналістики впродовж 1990-2000 рр. переконливо засвідчив суттєве розширення діапазону газет і журналів, в межах якого функціонують видання щонайширшого тематичного спрямування: від серйозних громадсько-політичних тижневиків до розважальних видань табloidного формату й інтелектуальних часописів. Ясна річ, останні навряд чи здатні конкурувати на ринку з масовою періодикою за критеріями накладів, реклами, фінансової бази і розповсюдження, але ці «товсті» журнали, як ще називають гуманітарну пресу, мають свої переваги, можливо, й непомітні на перший погляд. Так, вони розраховані на відносно вузьке коло читачів (кілька тисяч або навіть і сотень), однак саме вони є найбільш соціально активною, мислячою і креативною частиною суспільства. Як зауважує О. Іванова, «аудиторія літератури й літературно-мистецької періодики нечисленна й стабільна роками, тому що підготовлена до розлогої, тривалої, компетентної розмови, зацікавлена в осмисленні оцінок і коментарів щодо актуальної літературної продукції» [1, с. 13]. Специфічна місія інтелектуальних часописів полягає не лише у вихованні естетичних смаків (через увагу до питань літератури, театру, кіно, образотворчого мистецтва), а й значною мірою – у формуванні та вивченні суспільної думки, пошуку відповідей на актуальні проблеми, створенні авторитетного експертного середовища й інтелектуалізації соціуму. Вони виступають тим дискусійним майданчиком, на якому обговорюють сьогоденні й універсальні питання, генеруються свіжі ідеї, зрештою, «читаючи – обираєш шлях розвитку» [2, с. 121]. Це, власне, й спонукає ретельно дослідити це явище і визначає актуальність дослідження.

Аналіз наукової літератури з теми засвідчив, що вона ще не знайшла повного і належного осмислення. Згадки про українську інтелектуальну періодика зустрічаються в працях В. Здоровеги, Й. Лося, І. Михайлина, В. Буряка, Л. Василик, О. Іванової. Корисними джерелами є медіа-критичні статті Я. Андерера, Д. Стуса, Б. Бердиховської, С. Грабовського, В. Пономарьова, Т. Шумейка, М. Мариновича, М. Рябчука, низка публікацій «Інтелектуальний простір сучасної України» на сайті «Політ.УА», що дозволяють глибше розкрити проблематику на прикладах конкретних видань. Об'єктом дослідження є сучасна українська інтелектуальна періодика: часописи «Сучасність», «Критика», «І», «Дух і Літера». Предмет дослідження – особливості функціонування, творчий потенціал і напрямки розвитку інтелектуальної преси. Наукова новизна праці полягає в системному вивченні специфіки функціонування інтелектуальної періодики, виявленні характерних тенденцій і перспектив її розвитку. Мета роботи – проаналізувати особливості розвитку інтелектуальної преси. Завдання: визначити проблеми функціонування інтелектуальних часописів, з'ясувати їх роль і місце у системі мас-медіа й окреслити перспективи розвитку.

Розмірковуючи про творче обличчя видань, розрахованих на інтелектуальну частину суспільства, В. Здоровега виокремлює такі основні їхні риси: «компетентність, добра поінформованість, критичність погляду, полемичність, прогностичність, вплив на громадську позицію еліти, а головне – прагнення відстоювати незалежну конструктивну думку» [3]. На нашу думку, в запропоновану концепцію цілком органічно вписується журнал «Сучасність», що з 1961 р. став центральною трибуною незалежної української думки, хоча й виходив спочатку в Мюнхені, затим – у Нью-Йорку і лише 1992 р. був перенесений у Київ (як, до речі, переїхав з Парижа в Москву російський «Континент»). Незважаючи на те, що часопис виходив закордоном і був заборонений у СРСР, незначні його примірники ввозили в Україну і нелегально поширювали.

Як зазначає О. Пеленська, «не тяжко здогадатись, з якою вдячністю протягом кількох десятиліть чекали в Україні кожне свіже число «Сучасності», з яким трепетом перегортали читачі його сторінки, як смакували кожне так дбайливо донесене через кордони слово. [...] кожне її число для багатьох в Україні було відкриттям, хлібом для роздумів, порівнянь, аналізу, словом – безцінними митями свободи і правди» [4]. У середовищі інтелігенції «Сучасність» користувалася незаперечним авторитетом завдяки оригінальним публікаціям діаспорних літературознавців, істориків, філософів, письменників і критиків – Ю. Шевельова, О. Прицака, І. Лисяка-Рудницького, Р. Шпорлюка, В. Барки, У. Самчука, Б. Бойчука, І. Кошелівця, Е. Андієвської та ін. Водночас журнал уважно стежив за подіями в материковій Україні та друкував самвидавні тексти Л. Лук'яненка, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, В. Симоненка, І. Калинця, В. Чорновола, П. Григоренка.

Перенесення редакції «Сучасності» в Київ, за словами Т. Шумейка, «зробило її основним інформаційним посередником: підтримуючи стосунки майже з усіма зарубіжними дописувачами, журнал рекрутував мало не всіх найавторитетніших дописувачів із «материкової» України» [5]. Оновлений журнал на той час був, мабуть, найпрогресивнішим виданням, яке вигідно вирізнялося на тлі іншої вітчизняної художньо-публіцистичної продукції з радянською генеалогією, що «перефарбувалася» після 1991 р. Часопис зарекомендував себе як плюралістичний

майданчик, на якому знаходиться місце для протилежних точок зору – не випадково більшість інтелектуальних дискусій точилися саме на його сторінках. На думку В. Пономарьова, «півтора десятиліття «Сучасність» була одним із провідних «товстих» журналів в Україні, й Оксана Забужко у середині 1990-х років навіть запропонувала при оцінці кількості українських інтелектуалів виходити з числа читачів цього видання (наклад «Сучасності» зазвичай був 2 000 примірників, і кожний читали принаймні двоє)» [6].

Надзвичайно важливу роль часопис відіграв у період, коли вітчизняне книговидавництво перебувало в глибокому занепаді. Переважна більшість літератури перейшла в журнальний варіант і завдяки цьому стала відомою читаючій аудиторії. З подачі «Сучасності» подіями в літературному житті стали романи «Рекреації» Ю. Андруховича, «Я – зомбі» Л. Кононовича, «Безодня» Є. Пашковського, «Сталінка» О. Ульяненка, а з недавніх прикладів 2008–2009 рр. – «Чорний ворон» В. Шкляра і «Музей покинутих секретів» О. Забужко. Зрештою, мета журналу якраз і полягала у створенні альтернативи виданням Співки письменників («Дніпро», «Вітчизна», «Всесвіт», «Літературна Україна», «Київ») і введенні в обіг набуток авторів, які не вписувалися в канон соціалістичного реалізму. Щоправда, у др. пол. 1990 – сер. 2000 рр. «Сучасність» практично опинилась на межі зникнення: журнал виходив із затримками, нерідко спареними числами, його було складно придбати, втрачалися і з без того нечисленні передплатники.

Легендарне видання спробували «реанімувати» 2008 р., але це намагання виявилось не дуже вдалим. Новий редактор В. Мороз радикально змінив контент, дизайн і структуру часопису, намагаючись перетворити «товстий» журнал на громадсько-політичний тижневик на зразок «Політики і культури» чи «Українського тижня». За словами Т. Федюка, «традиційний читач «Сучасності» звик до формату: відкриває журнал, там добірка віршів, потім проза, потім серйозні наукові дослідження, статті, публіцистичні, аналітичні матеріали. І для нього зміна формату була певним культурним шоком. Отже, старих читачів втратили, а нових не надбали, або надбали небагато» [7]. На певний час кризи в «Сучасності» вдалося подолати – нова редакція на чолі з Т. Федюком налагодила видавничий ритм, систему розповсюдження і повернула журнал до витоків. Але з др. пол. 2010 р. виникли інші проблеми, тому що спонсори припинили фінансування (вийшли друком лише п'ять чисел) і напередодні 60-річчя легендарне видання, принаймні, тимчасово припинило існування.

Ще одним помітним явищем в інтелектуальному просторі України є часопис аналітичної есеїстики, публіцистики та рецензій «Критика». Це видання, за спостереженням В. Здоровеги, «часто радує, а іноді й шокує небуденним поглядом на речі, гострою полемічністю, високою, часто недосяжною для пересічного інтелігентного читача, інтелектуальністю» [8, с. 206], що суттєво відрізняє її від, наприклад, «Літературної України» і меншою мірою – від «Кур'єру Кривбасу» і «Київської Русі». З формальної точки зору, «Критика» взорується на американські літературно-критичні видання «New York Review of Books» і «Times Literary Supplement», а сутнісно – на паризький журнал польської еміграції «Kultura», про що відверто заявлено у вступній редакційній статті 1997 р. Характерною особливістю цього видання, окрім високого інтелектуалізму, ревізійнізму й послідовної популяризації ліберально-демократичного дискурсу, є використання «харківського» правопису 1928 р., чи, як його ще називають, «критиківки», що в підсумку викликає неприйняття і ту ж таки критику. На переконання Д. Стуса «дрейф «Критики» в бік західних методологій зробив її чи не найцікавішим інтелектуальним журналом для модерністів і, одночасно, одним з найбільш недоступних і неприйнятних для абсолютної більшості інтелігенції центральної та східної України. І то не так наукоподібними транскрибованими науковими лайками (made in English, Polska чи Franse), як неприйнятним, антитрадиційним прозахідним способом сприймання світу» [9]. А тому, мовляв, навіть інтелігентні мешканці Донецька, Чернігова, Запоріжжя чи Сум не в змозі сприйняти запропоновані авторами «Критики» соціальні, культурні й літературні інтерпретації, «бо втомлюють у деяких матеріалах різноманітні «харизматичні парадигми, перверзійні зразки і атракційні лектури, перформенси, ескапізми, інтроспекції і дистинкції, – без жодних пейоративних конотацій» [10]. Незважаючи на такі закиди, редакція «Критики» не поступається принципами, дбаючи насамперед про фаховий рівень публікацій. У фокусі дискусійних обговорень часопису перебувають соціальні, політичні та культурні проблеми, що розглядаються в широкому міждисциплінарному контексті, із залученням провідних українських і зарубіжних авторів (Г. Касьянов, Н. Яковенко, Я. Грицак, М. Рябчук, Т. Возняк, М. Стріха, М. Маринович, О. Гарань, Г. Грабович, І. Шевченко, Р. Шпорлюк, М. Павлишин, О. Гнатюк, Л. Бальцеревич). Також на базі «Критики» функціонує Інститут Критики, видавництво, що публікує журнали «Український гуманітарний огляд», «Україна модерна» (а раніше ще й газету «Коментар»), книжки сучасних письменників, наукові праці з історії, політології, культурології, літературознавства, та сайт www.krytyka.com.

Спорідненим із «Критикою» є незалежний культурологічний часопис «І», що трансформувалася із самвидавнього естетського проекту в авторитетний переважно монотематичний альманах («Волинь 1943. Боротьба за землю» «Покоління і молодіжні субкультури» «Нова Європа. Проблема єдності у розмаїтті»). Специфіка «І», на відміну від іншої подібної періодики, полягає в більшій увазі до дискусій на сайті www.ji.lviv.ua, де вміщують розширені версії матеріалів, проведенні міждисциплінарних семінарів «Діалоги над кордонами» та врученні премії за «За інтелектуальну відвагу». Однак недоліком цього журналу є нерегулярність його виходу, на що резонно звертає увагу М. Рябчук: «У певному сенсі, це видання-привид, щось на зразок легендарної «Правди», яку Сталін, кажуть, друкував у одному примірнику спеціально для Леніна, аби не розстроювати вмираючого вождя сумними новинами. Альманах «І», щоправда, новинами не переймається, як, власне кажучи, і здоров'ям вождів.

Його послання в іншому: культурологічний часопис не може й не мусить бути масовим; це видання для «своїх» – для покликаних, а не скликаних; фактично, це продовження самвидаву, тільки з кращим технічним і спонсорським забезпеченням» [11]. Близьким до «І» та «Критики» є шоквартальник «Дух і Літера» і щомісячна газета «Наша віра», в яких домінує філософсько-теологічна тематика. Проте, за словами Я. Андерера, «пафос аналізу, ревізії і деконструкції, властивий «Критиці», «І», «УГО», тут заміняє пафос синтезу, передачі традиції і «збереження культурного спадку» [12]. Достатньо значне місце «Дух і Літера» відводить рецензіям на інші часописи і книжки, що свідчить про діалогічний характер видання та прагнення подолати розрідженість, фрагментованість і дисфункціональність медіапростору.

До певної міри на звання інтелігентських видань можуть також претендувати деякі суспільно-політичні газети, журнали й сайти, що розраховані на думаючу публіку. Це, зокрема, «День», «Дзеркало тижня», «Кореспондент», «Український тиждень», «Країна», «Українська правда», «Телекритика», «Політ.UA», «Історична правда», які намагаються в необтяжливій популярній формі розкрити важливі суспільно-політичні теми та спонукають читачів до критичного мислення і рефлексії. Свого часу редактор паризької «Kultury» Є. Гедройць говорив, що «наше завдання – відігравати роль дріжджів, проштовхувати певні ідеї» [13, с. 71]. Тож саме це завдання і здійснюють «товсті» журнали, починання яких підхоплює якісна преса, котра має більші накладки, краще розповсюджується, а тому працює ефективніше. Прикметно, що автура й аудиторія інтелектуальних видань і громадсько-політичних тижневиків нерідко перетинається. Скажімо, статті О. Пахльовської виходять в «Сучасності» та «Дні», а Я. Грицак публікується в «Критиці» й у «Країні». Таким чином, вони взаємодоповнюються, діючи на елітарному й більш масовому рівнях.

Дослідження специфіки функціонування інтелектуальної періодики привело до низки парадоксальних висновків. По-перше, незважаючи на переважно високу якість пропонованих матеріалів, тиражі навіть провідних часописів украй низькі, вони не задовольняють запитів інтелігентної публіки. Так, цільова аудиторія елітарної преси достатньо вузька, однак потенційно вона як мінімум удвічі більше. Утім, як зауважує Г. Грабович, «пару тисяч читачів на всю соборну Україну – це, очевидно, дуже мало. У цьому є наша проблема, яку я визнаю і усвідомлюю, що нашим завданням є подбати про збільшення читацького кола. Та факт залишається фактом, що не тільки ми так кажемо, але і з інших джерел чути, що в Україні попит на якісну журналістику та книгу є дуже низький» [14].

По-друге, дбаючи про належний рівень публікацій, редакції майже не приділяють значної уваги їх розповсюдженню і популяризації, внаслідок чого фактично прирікають елітарні часописи на геттоїзоване існування: «свої» пишуть, «свої» видають, «свої» й читають. Тому, крім суто творчих питань, не меншу увагу слід приділяти дистрибуції, якщо «товсті» журнали справді хочуть, щоб висловлені на їх сторінках ідеї працювали, а не залишалися надбанням утаємничених. Цього можна досягти по-різному: завдяки грамотній протекціоністській політиці держави (наприклад, через відновлення мережі книгрозповсюдження) і через розвиток нових комерційних мереж, що надають пріоритет українській видавничій продукції, як це роблять у книгарні «Є».

По-третє, вітчизняні інтелектуальні часописи виходять переважно за рахунок переважно закордонних грантів, а тому є відносно незалежними від зовнішніх адміністративних впливів і можуть дозволити собі більше свободи в оцінках. Але з іншого боку, відсутність в Україні подібної системи грантів під відповідні проекти свідчить про слаборозвинену гуманітарну, в тому числі й інформаційну, політику держави та неурядових організацій.

Перспектива розвитку інтелектуальної періодики полягає в залученні до свого кола динамічної, освіченої і суспільно активної аудиторії, проведенні презентацій у містах, участі у книжкових форумах, помітнішою присутності в Інтернеті, хоча дехто вважає, що це шкодить передплаті, з якою справді досить проблематично. Нині функціонування електронних версій часописів стає не лише ознакою доброго тону, але й питанням виживання в сучасних надзвичайно конкурентних умовах. Ідеї і концепції, висловлені на сторінках елітарної преси, можуть знаходити продовження в масових виданнях. Зрештою, чи не головним потенційним ресурсом розвитку інтелектуальної періодики є саме суспільство: чим більше воно освічене, критично мисляче, заможне, тим більший його запит на відповідні медіа, які вже не будуть маргінальними і хронічно недофінансованими, а претендуватимуть на значно вагомішу (хоча, звісно, й не провідну) роль.

Список використаних джерел

1. Іванова О. А. Літературно-мистецька періодика в соціальнокомунікаційному просторі України початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соц. комун. : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / О.А. Іванова. – К., 2011.
2. Бердиховська Б. Читаючи – обираєш шлях розвитку // Україна: люди і книжки / Богуміла Бердиховська. – К. : К.І.С., 2009.
3. Здоровега В. Іван Франко і українська публіцистика / Володимир Здоровега // Дзеркало тижня. – 2006. – №23.
4. Пеленська О. «Сучасність» без майбутнього? [Електронний ресурс] / Оксана Пеленська. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2290768.html>.
5. Шумейко Т. І мертві, і живі, і напівнароджені / Тарас Шумейко // Критика. – 2001. – Ч. 7-8.
6. Пономарьов В. Традиції та «Сучасність» [Електронний ресурс] / Віталій Пономарьов. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/drukovani-zmi/2009-09-16/47943>.

7. Федюк Т. «Сучасність» заліковує світоглядні виразки / Тарас Федюк // Україна молода. – 2010. – №32.
8. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник / Володимир Йосипович Здоровега. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Львів : ПАІС, 2004.
9. Стус Д. Post-post-критика / Дмитро Стус // Література Плюс. – 2001. – №8.
10. Листи до редакції «Критики» // Критика. – 1998. – Ч. 2.
11. Рябчук М. І. Незалежний культурологічний часопис (№6-8, 1995-1996): рецензія / Микола Рябчук // Дух і Літера. – 1997. – Ч. 1–2.
12. Андерер Я. «Украинская» «интеллектуальная» «периодика». Часть 2. Литераторы и эссеисты, философы и ученые [Электронный ресурс] / Яков Андерер. – Режим доступа: <http://www.magazines.russ.ru/nz/2004/34/an15.html>.
13. Маринович М. Публічний інтелектуал і формування громадської думки / Мирослав Маринович // Європа – минуле і майбутнє. Візії та ревізії : матеріали міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця; Київ, 24-26 листопада 2006 року. – К. : Критика, 2009.
14. Гринь Є. Професор Гарвардського університету Григорій Грабович: «Найбільше цікавить те, як зрушити молоде покоління, яке має бути найбільш відкритим до нового, а не цинічно знеохоченим» [Електронний ресурс] / Євгенія Гринь. – Режим доступу: <http://www.chytomo.com/rozdil/epichnyy-heroy/profesor-harvardskoho-universytetu-hryhoriy-hrakovych-naybilshe-tsikavyt-te-yak-zruchyty-molode-pokolinnya-yake-maye-buty-naybilsh-vidkryty-m-do-novoho-a-ne-tyynichno-zneokhocheny-m.html>.

Specificity of functioning, problems and perspectives of modern Ukrainian intellectual periodical press («Krytyka», «Sučasnist», «Ji», «Dukh i Litera») are analyzed in the article.

Key words: periodical press, intellectual, discussion, publicism.

УДК 007 : 304 : 070

Є. В. Шидловська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГАЗЕТНА ТА ЖУРНАЛЬНА ЕСЕЇСТИКА АНДРІЯ БОНДАРЯ¹

Розкриваються особливості есеїстики А. Бондаря на матеріалі журналу «Країна» та часопису «Газета по-українськи» за 2010 рік. Есеї аналізуються згідно з проблемно-тематичним наповненням. Узагальнюється специфіка сучасної української есеїстики, наголошується на завданнях подальшого дослідження.

Ключові слова: есе, жанри, публіцистика.

Серед художньо-публіцистичних жанрів найбільшого розвитку в сучасній українській пресі набув жанр есе. Це пояснюється, по-перше, наслідуванням західної концепції часописів, побудованої на засадах авторської журналістики та, по-друге, підвищенні рівня публічності професії журналіста. У зв'язку з цим постає проблема вивчення закономірностей трансформацій та особливостей жанру есе в українській пресі.

Проблема раніше досліджувалась у наукових працях В. Здоровеги, В. Шкляра, Й. Лося, М. Василенка та М. Глушкова. Продовжує вивчатись у дослідженнях Г. Швеця, С. Квіта, С. Шебеліста.

Професор В. Здоровега зазначає, що есеїстика потребує специфічного філософсько-письменницького одарування, з притаманною їй ненав'язливістю, особистісним баченням світу, багатством асоціацій, індивідуальністю стилю [6, с. 247].

Така концепція узгоджується з поглядами молодих дослідників, зокрема Швець Г. вважає, що симбіоз різних форм свідомості (художньої, наукової, побутової) розглядається як одна з важливих жанрових ознак есеїстичного тексту [4].

Жанрові межі є досить просторими. Дослідник С. Шебеліст виділяє авторську колонку як один із різновидів есею: «Як жанр досить вільний і гнучкий, колонка споріднена з нарисом, коментарем, фейлетоном і зарисовкою, але відрізняється від них високим ступенем суб'єктивності, поставленими завданнями, масштабами висновків і узагальнень, образно-експресивною розповіддю і мовностилістичною специфікою» [8].

Така позиція посилюється підвищенням рівня публічності публіциста, адже авторська колонка у більшості випадків ілюструється фотографією дописувача.

¹ Андрій Бондар – поет, перекладач та публіцист. Народився 14 серпня 1974 року в місті Кам'янці-Подільському. Закінчив Національний університет «Києво-Могилянська академія», магістр філології. Перша велика поетична публікація – в часописі «Сучасність» (1997). Перша поетична збірка «Весіння ересь» з'явилася друком 1998 року, друга – «Істина і мед» – 2001 року. Лауреат першої премії конкурсу видавництва «Смолоскип» (1997). Головний редактор газети АУП «Література плюс» (1998-2000), редактор і колумніст «Книжкової лавки» у тижневику «Дзеркало тижня». Перекладач роману В.Гомбровича «Фердидурке» (2002). Учасник численних літературних акцій і фестивалів в Україні та закордоном – Автори // Потяг 76.